

Tetjana Monolatiј

Paradigmatika etničkih likova u djelima Josepha Rotha

Austrijsku Galiciju nazivaju “malom domovinom” mnogih naroda. Ona je, zahvaljujući geografskom i civilizacijskom položaju, bila središtem kulturne raznolikosti i vrijednosti koje su svojstvene pograničnim područjima različitih civilizacijskih utjecaja. Ozračje granice, sukob slavenskog (ukrajinskog i poljskog), njemačkog i židovskog etnosa, miješanja različitih jezika, običaja i religija – sva je ta prava i zamisliva egzotika donijela ovom području slavu „Divljeg Zapada“ Habsburške Monarhije¹. Stoga nije besmislena tvrdnja da je

Stvaka stranac, našavši se na ovom mjestu, postepeno ginuo... Nitko se nije mogao oduprijeti pograničnoj zemlji².

„Mentalni krajolik“ Galicije oformio je temelj produktivnoga stvaralaštva Leopolda von Sacher-Masocha³, Josepha Rotha, Bruna Schulza⁴ i Manésa Sperbera⁵. Zahvaljujući polifoniji različitih kultura njihove „male Domovine“, uspjeli su prijeći granice jedne kulture i zatvorenog prostora jednog nacionalnog mentaliteta – Galicija je za njih postala nadnacionalni pojam, poseban jezični fenomen karakterističan za multikulturalne i granične prostore.

Stvaralaštvo klasika austrijske književnosti Josepha Mosesa Rotha (1894–1939) daje mogućnost pratiti usku poveznicu vanjskog, umjetničko-geografskog i unutrašnjeg duhovnog prostora – fenomen je koji ima značajno estetsko opterećenje i svojevrstna je dominanta u stvaranju prostornih struktura pišćevih djela. Povećano je retoričko opterećenje, svojstveno umjetničkim prostornim strukturama, jedno od obilježja koji karakteriziraju epohu modernizma. Periferni svijet postaje osnovom djela J. Rotha, u

1 Д. Затонський, *Гімн чи реквієм? (Про Йозефа Рота та його „Марш Радецького“)*, [w:] Й. Рот, *Марш Радецького*. Роман, Київ 2000, s. 5.

2 Й. Рот, *Марш Радецького*. Роман, Київ 2000, s. 140.

3 Sacher-Masoch, Leopold von (1836–1895), austr. pisac; romani i novele s opisima života galicijskih nar. skupina i opisom neprirodne spolnosti (→ mazohizam). *Galicijske priče; Priče poljskih Židova*. (op.prev.)

4 Schulz, Bruno (1892–1942), polj. književnik; jedan od najznačajnijih avangardista. *Dučani cimetove boje; Sanatorij pod klepsidrom; Mesija; Sranjska noć*. (op.prev.)

5 Sperber, Manés (1905–1984), austro-francuski novelist, esejist i psiholog, pisao pod pseudonimima Jan Heger i N. A. Menlos. *Like a Tear in the Ocean: A Trilogy; All our Yeaterdays*.

njemu živi mnogo likova autorovih romana i novela. Njihove sudbine, determinirane pripadnošću periferiji, smatraju se „središnjom“ sviješću kao nadnaravne, njihov se svijet prihvaća kao nepostojeći, groteskni⁶.

Joseph Roth rođen je 2. rujna 1894. i živio je do 1913. u multinacionalnoj i multikulturalnoj Galiciji, koja je bila u sastavu Habsburške Monarhije.

Stefan Zweig⁷ napisao je o “zlatnom stoljeću nade” dualističke monarhije sljedeće:

Sve je u ovoj prostranoj monarhiji stajalo snažno i nepokolebljivo na svome mjestu, a iznad svega – stari monarh; i svi su znali (ili su se barem nadali) da će, ukoliko on umre, doći novi i ništa se neće promijeniti u uređenomu sistemu. Nitko nije vjerovao u ratove, revolucije i prevrate. Sve radikalno i nasilno činilo se nemogućim u doba zdravoga razuma. Ovaj je osjećaj nade bio najvećim željenim imetkom milijuna, općim životnim idealom... Kako ne bi došlo do katastrofe izvan Austrije, u okolici svijeta, ni jedan od njih nije prolazio kroz snažno izgrađen zid „sigurnog života“⁸.

U rodnom gradu pisca – Brodyma, smještenomu na granici dvaju multietničkih carstava – Austrijskog i Ruskog – prevladavali su Židovi, međutim, mještani su poslovali s Ukrajinacima iz okolnih sela, koji su dolazili na sajmove, također i s poljskim činovnicima i plemstvom, a na kraju i s austrijskim časnicima u poljskom garnizonu. Na ulicama su se mogla čuti četiri jezika: jidiš, ukrajinski, poljski i njemački. U kući J. Rotha govorio se njemački jezik⁹. Zato multikulturalnost, u kojoj je odrastao Roth, karakterizira cijeli njegov život, a najteže pitanje, nastalo pred postojećim krilaticama u enciklopedijama i člancima u priručnicima, je pitanje nacionalnosti ovoga modernog pisca. Sam je sebe vidio u tradicijama austrijske književnosti, opravdano se smatra piscem njemačkog jezika židovskoga porijekla, a zadnje je godine života proveo u Parizu. Bio je Austrijanac u najširem smislu, pripadao je Austro-Ugarskoj Monarhiji s njenom mješavinom naroda i kultura, s njezinom zapletenom poviješću i desecima jezika nepoznatih jedan drugome. Bili su tu Česi i Nijemci, Mađari i Talijani, Slovaci i Hrvati, stanovnici Dalmacije i Ćuculi, Crnogorci i Ukrajinci. Bili su tu i židovi i muslimani, katolici i luterani, grkokatolici i masoni¹⁰.

6 Г. Петросаняк, *Образ Галичини у художній прозі Йозефа Рота*, [w:] „Вісник Прикарпатського університету. Філологія“. Вип. III, Івано-Франківськ 1999, s. 101-105.

7 Zweig, Stefan (1881–1942), austrijski književnik; svjetski poznat po svojim stilistički briljantno psihologijski analiziranim esejima, novelama, biografijama i romanima. *Brennendes Geheimnis* (1911.), *Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam* (1934.), *Schachnovelle* (1941.).

8 І. Андрущенко, *Культура Австро-Угорщини кін. XIX – поч. XX ст. Духовий злет доби історичного занепаду*, Київ 1999, s. 45.

9 M. Kłanska, *Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha*, [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. Prace Historyczne*, z. 121. Kraków 1997, s. 476.

10 H. Kesten, *Vorwort zur Ausgabe von 1956*, [w:] Hermann Kesten (Hrsg.): *Joseph Roth. Erster*

U toj "maloj Domovini" pisac prepoznaje blisko i strano, strah i zatišje, koji prate neko djetinjstvo, i u svojim djelima pokazuje da mu je svejedno za podjelu na Istok i Zapad. Roth pripada književnicima koji su do kraja svoga života ostali odani Habsburgovcima, čak i nakon raspada njihove monarhije. Svi su se oni s iznimnom stalnošću vraćali u svomemu stvaralaštvu do nekih osnovnih, određenih kvaliteta austrijske stvarnosti, koji su utjelovljeni u raznim varijantama i s različitim stupnjem razumijevanja¹¹. Područjem života i stvaralaštva J. Rotha postaje mnoštvo „domovina“, koje korjenito mijenjaju shvaćanje toposa domovine, mijenjajući ga na „povratak u mnogo država“¹². D. Bronsen, istraživač stvaralaštva J. Rotha, naglašava podatak da je Rothova domovina, grad njegovog djetinjstva Brody, bila središte nekih njegovih najvažnijih djela, a i inspiracija za ozračje i likove sa svim njihovim karakternim osobinama¹³. U piščevim djelima Domovina više ne označava ograničavanje i suprotstavljanje, nego tvori multikulturalni krajolik.

Posebna značajka povijesnoga kulturnog krajolika domovine J. Rotha bio je njezin multinacionalni karakter. Ovo je značajno barem za austrijsku Galiciju, gdje su zajedno živjele najmanje četiri nacionalne grupe: Ukrajinci (u monarhiji – Rusyni), Poljaci, Židovi i Nijemci. Ova raznolikost, kojom se bavio J. Roth, činila je njegovu tijesnu domovinu simbolom multinacionalne Dunavske monarhije¹⁴. Takav je nacionalno-socijalni sastav ovih etničkih likova pokazivao svu raznolikost istočnogalickog mozaika. Proporcije ne odgovaraju samo demografskom stanju stvari, nego i piščevu interesu za zasebna etnonacionalna društva.

Poljska istraživačica M. Kłańska piše:

„Galicijaska“ djela Josepha Rotha ne odvijaju se uvijek na teritoriju povijesne Galicije. Državna povezanost ovih granica ima težinu samo tamo gdje je Galicija metonimija Habsburške Monarhije. Međutim, tamo gdje je riječ o „privatnom“ liku domovine, radnja se odvija dijelom u Galiciji, a dijelom na ruskom području podijeljene Poljske, na teritoriju poljske države. Geografski gledano, takvom političkom ponašanju odgovaraju pojmovi Podillja i Volynj¹⁵.

Band. Köln, Kiepenheuer & Witsch 1975-1976, s. 12.

11 H. Павлова, *Природа реальности в австрийской литературе*, Москва 2005, s. 308.

12 M. Kłańska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der Diözese, Rottenburg – Stuttgart 1969, s. 153.

13 D. Bronsen, *Zum „Erdbeeren“ – Fragment. Joseph Roths geplanter Roman über die galizische Heimat*, [w:] Heinz Ludwig Arnold (Hrsg.): Joseph Roth. Sonderband der Reihe „Text und Kritik“. München 1982, s. 122.

14 Jedan od naziva Habsburške Monarhije.

15 M. Kłańska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der

Čitajući djela J. Rotha, uvjeravamo se da on u liku zasebnoga grada, zasebne osobe s njezinim posebnim kvalitetama, osobitostima etnopovijesti, ponašanjem i manirama, navikama i gledištima prikazuje tipične osobine te ili druge etničke ili socijalne grupe. Prijevodima ovih djela – romani *Hotel Savoy*¹⁶ (1924), *Hiob*¹⁷ (1930), *Radetzkyarsch*¹⁸ (1932), *Das falsche Gewicht*¹⁹ (1937), *Die Kapuzinergruft*²⁰ (1938), a također i novele *Triumph der Schönheit*²¹ (1934), *Die Büste des Kaisers*²² (1934), *Der Leviathan*²³ (1934) – najdostupniji su suvremenomu ukrajinskom čitaču i zato smo ih odabrali kao objekte književnog istraživanja.

U danom članku autorica istražuje osobitosti paradigmatske etničkih likova subjekata svakodnevnog života pograničja u piščevim djelima – Poljaka i Ukrajinaca, koji su činili tu izrazitu većinu.

U djelima J. Rotha poljski aristokrati tvore zasebnu nišu naseljenosti Poljaka u kraljevskome kraju. Njima pripada i grof Hojnyc'kyj iz romana *Marš Radeckog* i *Kapucinska grobnica*, grof Morštyn iz novele *Careva bista* i, očigledno, također anonimni grof iz *Sunyc'*. Svi su ovi likovi jednako uvedeni u djela: oni su nosioci autorove nostalgije za Habsburškom Monarhijom. Oni izražavaju autorove poglede na univerzalni karakter države Habsburgovaca i njegovo neprihvatanje raspada monarhije na zasebne nacionalne države. Svi su piščevi junaci, vrsta regionalne poljske elite, kozmopoliti i odani monarhisti.

J. Roth na sljedeći je način u romanu *Marš Radeckog* prikazao lik grofa-Poljaka Wojceha Hojnyc'koğa:

Grof Wojcek Hojnyc'kyj, rođak Ledohovs'kyh i Potoc'kyh, šurjak Šternbergiv, prijatelj Tuniv, svjetski čovjek četrdesetih godina, ali po izgledu neodređene starosti, kapetan u rezervi, noženjen, veseo i u isto vrijeme tužan, volio je konje, alkohol, prijateljstvo, lakomisenost i u isto vrijeme poštovanje. Zimu je provodio u velikim gradovima i kockarskim dvoranama Ryv''jery. Grof je pripadao takvim ljudima, koji nemaju neprijatelje, i nemaju prijatelje, nego samo suparnike, pristaše i ravnodušne. Sa svojim jasnim, malo ispupčenim očima, sjajnom okruglom ćelavom glavom, malenim bijelim brkovima, uskim ramenima i predugačkim nogama, dobio je naklonost svih ljudi kojima se slučajno ili namjerno našao na putu²⁴.

Diözese, Rottenburg–Stuttgart 1969, s. 144-145.

16 Hotel Savoy.

17 Job.

18 Marš Radeckog.

19 Kriva težina.

20 Kapucinska grobnica.

21 Pobjeda ljepote.

22 Careva bista.

23 Levijatan.

24 Й. Рот, *Марш Радецького*, Київ 2000, s. 145-146.

Nešto je drugačiji opis grofa Ksavera Morštyna iz novele *Careva bista*:

On nije sebe smatrao ni Poljakom, ni Talijanom, ni poljskim aristokratom, ni aristokratom talijanskim. Upravo suprotno: kao i mnogo ljudi njegovog statusa u nekadašnjim krunskim krajevima Austro-Ugarske Monarhije, štoviše on je bio utjelovljenje najplemenitijeg i najčistijeg Austrijsca, drugačije govoreći: osobom nadnacionalnom, točnije pravim aristokratom²⁵.

Lojalan odnos Poljaka prema Austro-Ugarskoj, kao do privremene pojave, koji treba koristiti za postavljanje osnove svoje buduće državnosti, povezivao se s njihovom dominacijom u organima vlade austrijske Galicije:

... mnogo je godina Hojnyc'kyj bio deputat državne vlade, i redovito su ga izabirali u njegovom okrugu – on je pobjeđivao protivnike uz pomoć novca, sile i iznenadujuće snalažljivosti; miljenik vlade, prezirao je parlamentsko udruženje kojem je pripadao, nikada nije održao nijedan govor i nije bacio nijednu repliku s mjesta. Nepovjerljiv, sarkastičan, neustrašiv, Hojnyc'kyj je bez razmišljanja izjavljivao da je car starac bez mozga, vlada – gomila lijenčina, državna vlast – gomila naivaca i patetičnih glupana, državni službenici - prodani, plašljivi i lijenčine²⁶.

Kao što vidimo, likovi Poljaka ne javljaju se u Rothovim djelima u ulogama koje karakterizira poljska nacionalna svijest – ovo su ili jednostavni ljudi, za koje državna pripadnost, prema autoru, nije bitna ili poljski aristokrati kojima je Roth obično dodavao osobne stavove o poslovima države i naroda. U njegovim su djelima Poljaci obično pozitivni heroji²⁷. Ta činjenica da je Roth vjerovao da poljski aristokrati mogu izraziti ili čak utjeloviti njegove političke stavove svjedoči, prema mišljenju nekih rothoznalaca, o njegovim simpatijama prema poljskom plemstvu.

Tako u noveli *Careva bista* Roth u liku grofa Morštyna pokazuje privrženost poljskog plemstva seljanima:

Ljudima se u Lopatynama činilo da „grof“ nije samo aristokratska titula, već i vrlo visoki položaj. Grof je Morštyn silom svoga neupitnog autoriteta mogao smanjiti poreze, osloboditi boležljive sinove nekih Židova od službe u vojsci, potpomagati molbe o pomilovanjima, smanjiti kazne osuđenima ili jako stroge osude; lobirati izuzeće na korištenje željeznice za siromašne; žandare, policajce i službenike, koji su premašivali svoje ovlasti, izručivao je u ruke pravosuđa, kandidatima na mjesto učitelja, koji su čekali na slobodno mjesto, osiguravati barem neke sate, podoficere u otpustu učiniti trafikantima, poštarima, telegrafistima, a studente iz siromašnih seljanskih ili židovskih obitelji – „stipendistima“.

25 Й. Рот, *Погруддя цісаря*, [w:] Й. Рот, *Тріумф красу*. Новели, Львів 2006, s. 89-90.

26 Й. Рот, *Марш Радецького*, Київ 2000, s. 147.

27 M. Kłanska, *Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha*, [w:] Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. Prace Historyczne, z. 121, Kraków 1997, s. 498.

... nije to uvijek bilo dobročinstvo koje je radalo sva ova zadnja djela, nego više nepisani zakon kojeg se držala svaka plemenita obitelj. ... Uostalom, neobuzdana dobrota bio je jedini posao i razbibriga grofa. ... Polazilo mu je za rukom domoći se za jednoga trafikke, za drugoga licencije, za trećega položaja, za četvrtoga audijencije – savjest i ponos grofa bili su zadovoljeni. ... On je volio i poštovao ljude. ... Narod jednostavno želi vidjeti „dobrog gospodara“ – nerijetko je narod, gledajući s nadom vlastodržca, velikodušniji u svojoj dječjoj vjeri u njega, nego što je on sam. Najdublja i najblagorodnija je težnja naroda vidjeti pravednog i nedostižnog bogataša...²⁸.

Primijetimo da je Roth stvorio književni lik grofa Morštyna po uzoru na stvarnu povijesnu osobu – poljskog pjesnika Ludwika Hieronima Morstina (1886–1966). Takav je književni korak bio svojstven autoru. Upoznavši se s L. H. Morstinom 1928. godine putujući Poljskom, Roth je bio toliko očaran poljskim aristokratom, koji je prevodio Horacija i brinuo se o književnom krugu na vlastitom imanju u Pławowicama ispod Krakova, da je unio njegovu personu u vlastito književno djelo. Istina, ako je L. H. Morstin bio pravi pjesnik, dramaturg i prevoditelj i član Poljske Legije u vrijeme Prvoga svjetskog rata, a zatim u diplomatskoj službi Druge Poljske Republike (od 1919. do 1922. u Francuskoj, od 1922. do 1924. u Italiji) i nije skrivao svoje patriotske i nacionalne poglede o obnovi preporođene Poljske 1918. godine, onda je Roth prikazao njegov lik potpuno suprotnim²⁹. Protagonista je novele, grofa Franca Ksavera Morštyna, pisac zapravo obdario stajalištima s kojima se pravi L. H. Morstin, oficir i diplomat nove Poljske, nije slagao. Roth je vidio „svoga“ grofa Morštyna kao eksponenta vlastite naklonosti prema ideji Habsburške Monarhije, carevom osobom i principom multikulturalne Austrije. Istovremeno je u poljskoj aristokraciji vidio konzervativno-kozmpolitsku klasu koja se trebala zanimati za očuvanje „Habsburške univerzalne monarhije“³⁰, iako ne ulaže napor da je spasi. Riječi nemira o sudbini monarhije autor stavlja u usta grofa Hojnyc’kog iz romana *Marš Radeckog*:

Ovo će carstvo nestati. Naš car još neće zauvijek sklopiti oči, a mi ćemo se raspasti na stotine komada. Balkanci će biti snažniji od nas. Svi će narodi stvoriti svoje prljave malene državice, a čak će i Židovi proglasiti svoga kralja u Palestini³¹.

Ono se raspada, već je propalo! Starac osuđen na smrt, kojemu je i najmanja upala sluznice nosa strašna, sjedi na starom tronu samo zahvaljujući tomu čudu da je on još uvijek sposoban na njemu sjediti. ... Vrijeme nas više ne želi!

Sadašnje vrijeme nastoji stvoriti samo samostalne nacionalne države! Danas više ne vjeruju u Boga. Narodi više ne idu u crkvu. Oni idu do nacionalnih zajednica³².

28 Й. Рот, *Пограуддя цисаря*, [w:] Й. Рот, *Триумф красу*. Новели, Львів 2006, s. 92-95.

29 M. Kłańska, *Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha*, [w:] Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. Prace Historyczne, z. 121. Kraków 1997, s. 494.

30 M. Kłańska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] «Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption». Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der Diözese, Rottenburg–Stuttgart 1969, s. 151.

31 Й. Рот, *Марш Радецького*, Київ 2000, s.148.

32 Ibidem, s.174.

Grofu je Morštynu iz novele *Careva bista* autorova mašta pripisala tvrdnju da se možda, već tada, mnogo prije kraja monarhije, on sjetio da neoprezne šale utječu negativnije nego pokušaji pobunjenika i laskava brbljanja umišljenih buntovnika koji žele poboljšati svijet. Kao da je povijest odlučila potvrditi predosjećaj grofa Morštyna. Nije staru Austro-Ugarsku Monarhiju ubilo patetično blebetanje revolucionera, nego ironična nevjera tih koji su trebali biti njezini pouzdani stupovi³³.

Rothov alter ego, sam grof Hojnyc'kyj, ali već iz romana *Kapucinska grobnica*, uvjerava:

Duh Austrije nije u centru, nego na periferiji... Austrijska se supstanca realizira i cijelo vrijeme hrani u provincijama naše države³⁴. ...

Znakovito je da se sam Roth, u vrijeme gimnazijske naobrazbe u mjestu Brody, uvelike distancirao od poljskog univerzuma svoje epohe i poljskog asimilatorstva, dajući prednost austrofilstvu. Iako je poznato da je Roth u gimnaziji slobodno govorio poljskim jezikom i čak napisao nekoliko pjesama³⁵.

Što se tiče piščeve osobne percepcije Poljaka, Rothovi biografi ističu njegov stav pun simpatija prema Poljskoj i Poljacima, na primjer prema supruzi svojega redakcijskog kolege iz *Frankfurter Zeitung*, Marili Reifenberg, a još više prema koleginoj poljskoj punici³⁶. Piščev suvremenik J. Wittlin u svome djelu *Erinnerungen an Joseph Roth* piše:

Roth je mnogo puta posjetio Poljsku. Volio je taj kraj. Moguće je u skoro svakom njegovom romanu pronaći fragment poljskoga pejzaža i [osjetiti] atmosferu u kojoj nastupaju Poljaci, poljski Židovi i Ukrajinci³⁷.

Za poljske je rothoznavce, naravno, mnogo bliža simpatija prema Poljacima i Poljskoj, kao i, između ostalog, prema Slavenima. Kao dokaz ovome navode činjenice iz biografije i društva, koji su obilježeni pozitivnom percepcijom poljskog stanovništva, a stoga i pozitivnom slikom Poljaka u njegovoj umjetničkoj prozi³⁸. Prema našem mišljenju, takvi su etnički likovi siromašnih Poljaka potpuno slični ukrajinskim seljacima, koje Roth također javno simpatizira. Njihov je prikaz u njegovim djelima

33 Ї. Рот, *Погруддя цисаря*, [w:] Ї. Рот, *Тріумф краси*. Новели, Львів 2006, s. 95.

34 Д. Затонський, *Гімн чи рекевієм? (Про Йозефа Рота та його «Марш Радецького»)*, [w:] Ї. Рот, *Марш Радецького*. Роман, Київ 2000, s. 10.

35 І. Андрущенко, *Культура Австро-Угорщини кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Духовий злет доби історичного занепаду*, Київ 1999, s. 143.

36 Ibidem, s. 483.

37 J. Wittlin, *Erinnerungen an Joseph Roth*, [w:] J. Wittlin, *Joseph Roth. Leben und Werk. Ein Gedächtnisbuch*, Köln 1949, s. 57.

38 M. Kłanska, *Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha*, [w:] Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. Prace Historyczne, z. 121. Kraków 1997, s. 483.

oprečan, što se tiče dviju najvažnijih funkcija koje izvršavaju seljaci; to je, kao prvo, uloga odanih podređenih Habsburškoj Monarhiji i, kao drugo, uloga poslovnih suradnika i susjeda galicijskih Židova. Zato smo i govorili o poljskim seljacima u Rothovim djelima, koje istraživači često miješaju s ukrajinskima, samo zato što su navodno živjeli na poljskom etničkom prostoru, barem nešto kasnije.

Slavenski je element, u usporedbi s njemačkim i židovskim svijetom, još u djetinjstvu formulirao lik ukrajinskog svijeta u Rothovoj percepciji svijeta³⁹. Kao što se i pisac prisjetio:

Moja je majka bila Židovka jakoga, životnog slavenskog stasa, često je pjevala ukrajinske pjesme, jer je bila jako nesretna (a kod nas pjevaju jadni, a ne sretni, kao u zapadnim zemljama; zato su istočne pjesme ljepše i onome tko ima dušu i sluša ih dođe plakati zbog njih)⁴⁰.

Ta djela, gdje Roth za izabranu temu koristi njemu poznato, sada „ukrajinsko“ tlo, sadrže prepoznatljivu vrijednost i uvjerljivost. Pisac je u svoja djela, koja opisuju život u nekadašnjoj Austro-Ugarskoj, unio cijeli red ukrajinskih likova i radnja se tih djela u nekoj mjeri odvija na ukrajinskim prostorima, iako na različitim krajevima granice. Rothova se djela razlikuju neuobičajenom realističnošću. Njihovi su junaci provincijski sanjari i gubitnici, patetični i naivci. Suđeno im je preživjeti pravu tragediju. Iskušenja ih veličaju, ne izazivajući žaljenje, nego oduševljenje silom duha i snagom ovih „malenih“ ljudi. Junaci njegovih boljih knjiga, kao i on sam, dolaze iz malenih gradića, razmještenih uzduž austrijsko-ruske granice⁴¹. Međutim, Rothu je blisko i galicijsko selo, prirodna jednostavnost i tužne pjesme seljaka:

...Burlaky, rodno selo Onufrija. Ova je zemlja bila rodni kraj ukrajinskih seljaka, njihovih tužnih harmonika i nezaboravnih pjesama...⁴²

Snaga je piščeve stvaralačke mašte u stvaranju književnih likova koji se razlikuju ekspresivnošću, sadržajnošću i neponovljivošću. Logika književnih likova realizira piščeve ideje, pojmove, stajališta i uvjerenja. U Rothovim se djelima Ukrajinci javljaju samo marginalno, iako, kako ističu istražitelji, njihovi karakteri, djela i navike pripadaju najvažnijim pokretačkim silama i nosioci su idejnog sadržaja piščevih djela⁴³.

39 П. Рихло, *Йозеф Рот як „український автор“*, [w:] Т. Гаврилів (упор.): *Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота*, Львів 2007, s. 198.

40 Г.-А. Горбач, *Українські мотиви у творчості Йозефа Рота*, [w:] „Сучасність“, Нью-Йорк–Мюнхен 1965, Nr. 3, s. 52.

41 О. Бугаєвський, *Третє „пришестя“ Йозефа Рота*, [w:] „Література плюс“, 1999, Nr. 7-8 (12-13), s. 3.

42 Й. Рот, *Мари Радецького*, Київ 2000, s. 138.

43 П. Рихло, *Йозеф Рот як „український автор“*, [w:] Т. Гаврилів (упор.): *Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота*, Львів 2007, s. 205.

Galeriji siromašnih, jednostavnih ljudi, koje simpatizira Roth, pripadaju ukrajinski seljaci. U osnovi slike ukrajinskog seljaka u romanu *Marš Radeckog*, koji pripada prvom od ovih modela, stoji piščeva romantična ideja o seljaku koji obavlja sveti posao na zemlji⁴⁴. Predstavnik ovih seljaka je nespretni plemenit momak Onufrij iz romana *Marš Radeckog*. U njegovu je liku utjelovljena jedna od kulminacijskih točaka dobrote „slavenskog čovjeka“, koju Roth tako pronicljivo prikazuje⁴⁵.

P. Ryhlo ukrajinskog dežurnog časnika Onufrija Koločina naziva idealnim utjelovljenjem solidarne vjernosti i simbolom uzorne ljubavnosti. Kao što svjedoči ukrajinska povijest, vjernost nije jedna od nacionalnih vrlina Ukrajinaca. Kada je poručnik von Trott dospio u financijske poteškoće, Onufrij je zbog njega bio spreman žrtvovati sav svoj imetak:

Posilni⁴⁶ Onufrij ... imao je u svome selu četiri i pol morgi⁴⁷ polja naslijeđene od oca, kojima je upravljao njegov zet, i dvadeset zlatnih dukata od deset kruna zakopanih u zemlju oko treće vrbe lijevo od štale, iznad staze koja vodi do susjeda Nykyfora⁴⁸.

Kao što je poznato, posilni je Koločin ostvario svoju namjeru pomoći časniku. Obecao je lihvaru svoju zemlju kako bi Karlu Jozefu priskrbio tristo kruna i dvadeset zlatnih dukata:

On je izvadio iz džepa hlača i tunike sve što je imao, pristupio bliže i stavio na stol. Na tamnocrvenu su se maramu, koja je tako dobro u sebi skrivala dvadeset zlatnih dukata, priljepili srebrenosivi komadići zemlje. Pokraj marame su ležale plave novčanice. Trott ih je prebrojao. Onda je odvezao maramu. Prebrojao je zlatne monete. Onda je položio novčanice u maramu zajedno s monetama, opet zavezao čvor i dao Onufriju⁴⁹.

Zato možemo smatrati da je Onufrijeva odanost oprečna nepravednim tvrdnjama već spomenutog grofa Hojnyc'kog da su:

...Rusyni – tajni i izdajnički Rusi...⁵⁰

44 M. Kłańska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der Diözese, Rottenburg–Stuttgart 1969, s. 150.

45 П. Рихло, *Йозеф Рот як «український автор»*, [w:] Т. Гаврилів (упор.): *Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота*, Львів 2007, s. 206.

46 Pov. vojnik dodijeljen oficiru kao svakodnevna pomoć u kućanskim poslovima.

47 U zapadnoj Ukrajini do 1939. godine – mjera zemljišta jednaka 0,56 ha.

48 Й. Рот, *Марш Радецького*, Київ 2000, s. 278.

49 Ibidem, s. 280-281.

50 Ibidem, s. 147.

Kada je saznao da je njegov časnik dao ostavku, posilni je napustio vojsku. Onufrij nije služio apstraktnoj državi i dalekomu caru, nego svomu gospodaru, Karlu Jozefu von Trottu. Zato više nije vidio smisao u daljnjoj službi i vratio se kući:

...Odlučio se vratiti kući u grad Burlaky: uskoro je počinjala žetva. On više nije imao što raditi u carsko-kraljevskoj vojsci. Čini se da se to nazivalo „dezertstvo“ i kazna je bila strijeljanje. Međutim, žandari su dolazili u grad Burlaky samo jednom tjedno pa se od njih mogao sakriti. Koliko je već momaka to napravilo! Pantelejmin – Ivanov ujak, Ćrygoryj – Mykolyn ujak, Pavlo pjegavi i riđi Nykyfor. A uhvatili su i osudili samo jednoga, a to je bilo jako davno!⁵¹

Novela *Careva bista* naglašava da se seljaci ne zanimaju za politiku, državnu pripadnost i svjetska događanja:

Narod je udaljen od velike politike i time se lako razlikuje od političara. Narod živi od zemlje koju obrađuje, kojom upravlja, od zanata kojeg razumije. (Bez obzira na to, glasa na izborima, gine u ratovima, plaća porez.) Barem je tako bilo u selu grofa Morštyna, selu Lopatyny. Čak ni svjetski rat ni prekrojena mapa Europe nisu pomutili Lopatynce. Kako? Zašto? Zdrav je razum Židova krčmara kod ukrajinskih i poljskih seljaka činio otpor neobjašnjivim hirovima svjetske povijesti. Uvelike apstraktnim hirovima, tada kada su simpatije i apatije naroda posve konkretne. Na primjer, Lopatynci su odavno znali Morštynce, predstavnike cara i doma Habsburgovaca. ... Pod vladavinom su Habsburgovaca Lopatynci bili sretni i nesretni – sve je to Božja volja⁵².

Ova je Rothova metoda, kako tvrdi M. Klačnska⁵³, bila povijesno i u osnovi netočna jer je poznato da se do i u vrijeme Prvoga svjetskog rata, kako kod poljskih seljaka u Galiciji, tako i u velikoj mjeri kod ukrajinskih seljaka, pojavila jasno izražena nacionalna svijest i oni su se energično zanimali za svjetske događaje. Ali je prikaz seljaka kod Rotha patrijarhalan. Njegovi su seljaci naivni, pobožni, predani i pokazuju neograničeno poštovanje gospodaru, plemenitom susjedu (iako je feudalna struktura ovisnosti davno bila ukinuta) i imperatoru:

Naši seljaci ... smatraju da je stari car uveo nove uniforme i oslobodio Poljsku i da sada ne vlada u Beču, nego u Varšavi. ...I od tog trenutka je tako kao da nije ni bilo rata, kao da je selo Lopatyny još pripadalo monarhiji: seljak je, prolazeći pored, skidao šešir pred carevom bustom, i Židov je noseći paketić mrmljao molitvu kako i priliči pravovjernom židovu, koji vidi cara⁵⁴.

51 Ibidem, s. 319.

52 Ї. Рот, *Погруддя царя*, [w:] Ї. Рот, *Триумф краси*. Новели, Львів 2006, s. 107-108.

53 M. Klačnska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der Diözese, Rottenburg-Stuttgart 1969, s. 150, 151.

54 Ї. Рот, *Погруддя царя*, [w:] Ї. Рот, *Триумф краси*. Новели, Львів 2006, s. 109, 110.

Na taj je način za ukrajinske seljake car simbolizirao zakon i poredak, bio je utjelovljenje monarhije i zato su seljaci bili odani Austrijcima, iako njihova Austrija nije bila etnički homogena.

Posebno su dojmivi likovi ukrajinskih seljaka u Rothovoj noveli *Levijatan*. To svjedoči o tome da su piscu takve epizode iz svakodnevnog života Ukrajinaca bile dobro poznate:

Obično su dolazili na sajam. Ponedjeljkom su trgovali konjima, četvrtkom su prodavali svinje. Muškarci su razgledali i pregledavali stoku, a žene su se šetale u različitim grupicama bosonoge, objesivši čizme o ramena, u šarenim, po oblačnom vremenu čak toplim maramama, kući do Vošyvka Pečenyka⁵⁵.

Pisac je u nekoliko navrata izazivao svoje divljenje prema narodnim pjesmama, a još jedan primjer tome nalazimo u njegovu djelu:

Djevojke pjevaju dok rade. Ljeti su, po vrućim, plavim i sunčanim danima u dvorište stavili dugi stol, žene su sjedile i njihovo se pjevanje čulo u cijelom gradiću, nadglasavajući i ševe pod nebom i cvrčće cvrčke u vrtovima⁵⁶.

Roth je jasno opisao prevladavanje granice između židovskog i slavenskog svijeta. Za pisca prodaja robe izvana simbolizira komunikaciju između Mykyta Ivanovyča, Ukrajinca galicijsko-volynjskog pograničja, i Vošyvka Pečenyka, Židova-trgovca:

Drugog su seljaka zvali Mykyta Ivanovyč. On je imao najmanje osam kćeri koje su se, jedna za drugom, udavale i svaka je trebala koralje. Udane su kćeri, do sada četiri, rađale djecu, a nije prošlo ni dva mjeseca od vjenčanja, same kćeri koje su također trebale koralje dok su još novorođenčad kako bi odagnali uroke. Članovi su ovih dviju obitelji bili najcjenjenijim gostima u kući Vošyvka Pečenyka⁵⁷.

Na osnovi odnosa između ukrajinskih seljaka i židovskih trgovaca koraljima pisac ilustrira ravnotežu interesa i uzajamno poštovanje socijalnih i nacionalnih grupa:

...Jer se u tim krajevima tako živjelo da nije bilo kupnje bez zdravice. Prodavač i kupac su nazdravljali kako bi svaki imao sreću i blagoslov⁵⁸.

Kada su se vraćali sa sajma ili iz krčme uzeti žene i račistiti račune za kupovinu, prodavač je koralja morao ispiti s njima gorilku⁵⁹ ili čaj i zapaliti cigaretu. Stari su klijenti izljubili prodavača koralja kao rodnog brata.

55 Й. Рот, *Левіатан*, [w:] Й. Рот, *Триумф краси. Новели*, Львів 2006, s. 13.

56 Ibidem, s. 15.

57 Ibidem, s. 21.

58 Ibidem.

59 Ukrajinsko alkoholno piće.

Kada se dosta popije svi dobri i mirni muškarci postaju naša braća, a njihove voljene žene naše sestre i nestaje razlika između seljaka i trgovca, židova i kršćana; jao onome tko tvrdi drugačije!⁶⁰

Klijenti su Pečenyka, ukrajinski seljaci, dobroćudni i nepredvidljivi. Pisac u nekoliko navrata koristi stereotipe o Židovima koji su bili karakteristični za njih u onovremenom društvu:

Dolazili su sretni i usrećivani seljaci po žene s plavim i crvenkastim, zavezanim u čvor, maramama punim srebrenjacima i novčanicama, u čizmama s visokim vrhovima koje su škripale po putu u kamenitom dvorištu. Seljaci su pozdravljali Vošyvka Pečenyka zagrljajima, poljupcima, smijehom i suzama, kao da su susreli prijatelja kojeg dugo nisu vidjeli i kojeg su toliko iščekivali nakon desetljeća razdvojenosti. Odnosili su se prema njemu kao prema prijatelju, čak su ga voljeli, ovoga tihog, visokog i riđež Židova s odanim i ponekad sanjivim očima u kojima je živjela iskrenost, svjesnost trgovca, mudrost znalca i u isto vrijeme glupost čovjeka koji nikada nije napustio Poğrode⁶¹.

Iako su prodavača koralja smatrali iznenađujuće iskrenim trgovcem, ipak nisu zaboravili da je on Židov, pa ih trgovina nije uvelike veselila⁶².

Dakle, neki predstavnici ukrajinskog etnosa, prisutni u Rothovim djelima, odražavaju ukrajinski element u višenacionalnom mozaiku sada nepostojeće monarhije Habsburgovaca. Specifika života Ukrajinaca i njihov svjetonazor daju Rothovim djelima poseban kolorit, jer se u njima može vidjeti piščeva duboka simpatija izravno prema ljudima, njihovim vrlinama i manama, mislima i djelima.

Kao što je i poznato, Roth je u trenutku kolapsa Austro-Ugarske imao samo dvadeset četiri godine. Budući klasik austrijske književnosti našao se u granicama povijesne Habsburške Monarhije, iako nije otišao dalje od austro-ugarske kulture i svjesno je pridonio stvaranju duha sad već nepostojeće austro-ugarske kulture. Istraživanje paradigmatike etničkih likova Poljaka i Ukrajinaca u djelima J. Rotha dopušta odvojiti neke socijalne i nacionalne karakteristike Poljaka i Ukrajinaca na pograničju. Analiza je piščevih tekstova pokazala da oni sadrže pozitivne osobine.

Poljake su do pozitivnih karakteristika približili prijateljski odnosi, otvorenost u odnosima sa slavenskim susjedima i drugovjericima-nekršćanima. Istaknute su osobine Ukrajinaca otvorenost u odnosima sa susjedima, marljivost, velikodušnost i tolerancija. Za Rotha su osnovne granične zajednice – Židovi, Poljaci i Ukrajinci – uvjereni austrofilii, stanovnici jednog velikog prostora Habsburgovaca, koji vole svoga starog cara i nemaju nacionalnih ambicija ili ne traže državnost za vlastite narode.

60 Ibidem, s. 22.

61 Ibidem, s. 30.

62 Ibidem, s. 31.

Rothovi tekstovi u izražajnom figurativnom obliku otkrivaju tipične ljudske karaktere, nade i namjere, unutrašnji ljudski svijet epohe koja se opisuje.

Stvarajući karaktere svojih junaka, pisac se oslanjao na svoje znanje i shvaćanje konkretnih ljudi, njihovih sudbina i motiva njihovih djela. Zato je Roth svjesno idealizirao ili negirao crte nacionalnoga karaktera stanovnika galicijsko-volynjskog pograničja, oslanjajući se samo na vlastita zapažanja i iskustva. Ovo je, između ostalog, odigralo odlučujuću ulogu u povijesnoj stvarnosti koja čini osnovu njegovih djela.

Bez obzira na to što su sva citirana Rothova djela iz 1930-ih godina, pisac u njima ponovo oživljava Habsburšku Monarhiju kao idealan model ravnoteže nacionalnih interesa, gdje su mirno koegzistirali razni narodi, koji su kasnije na mnogo desetljeća postali uzajamnim neprijateljima. Prototipom je tog reanimiranog i ponovo pokopanog svijeta bio stari car, čiju su bistu na zadnje putovanje ispraćali upravo ti narodi, čijih je predstavnika bilo najviše na granici Rothova vremena:

Tesar-Ukrajinc Mykyta Koložin napravio je iz duba grob. Tu se moglo staviti tri mrtva cara. Kovač-Poljak Jaroslav Vojcehiv's'kyj iskovao je iz mjedi velikoga dvoglavog orla kojeg su postavili na vrh. Poznavatelj je Tore, Židov Juhim Kapturak, na komadu pergamenta gušćim perom napisao blagoslov, kojeg pravovjerni židovi svaki put izgovaraju, pogledavši nosioca vjenca, i ogrnuo ga u kovano željezo i stavio u lijes⁶³. ...

Dakle, u Rothovim se djelima vidi jasna tipologija međuetničkih odnosa na pograničju, obilježena jasno izraženim idealizmom i fikcijom. Likovi njegovih djela imaju dugogodišnje iskustvo zajedničkoga mirnog života na rubnom prostoru koji se temeljio na povijesno sastavljenim običajima i tradicijama. Među etničkim zajednicama u interpretaciji je J. Rotha postojala određena udaljenost, uzrokovana međusobnim stereotipima, raznolikošću političkih kultura, konfesijskom pripadnošću i jezikom. Ipak, kako je vidljivo iz piščevih djela, među etnosima graničnog prostora odvijala se stalna interakcija koja se temeljila na dominaciji te ili druge grupe određenih područja života, a time se stvorio i pozitivan mit o mirnoj koegzistenciji naroda na pograničju, njihovih kultura i običaja.

S ukrajinskog prevela Ankica Šunjić

63 Ibidem, s. 114-115.

Literatura

1. D. Bronsen, *Zum „Erdbeeren“ – Fragment. Joseph Roths geplanter Roman über die galizische Heimat*, [w:] Heinz Ludwig Arnold (Hrsg.): Joseph Roth. Sonderband der Reihe „Text und Kritik“. München 1982, s. 122.
2. H. Kesten, *Vorwort zur Ausgabe von 1956*, [w:] Hermann Kesten (Hrsg.): Joseph Roth. Erster Band. Köln, Kiepenheuer & Witsch 1975–1976, s. 12.
3. J. Wittlin, *Erinnerungen an Joseph Roth*, [w:] J. Wittlin, *Joseph Roth. Leben und Werk. Ein Gedächtnisbuch*, Köln 1949, s. 57.
4. M. Kłanska, *Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha*, [w:] Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. Prace Historyczne, z. 121. Kraków 1997, s. 476, 483, 494, 498.
5. M. Kłanska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der Diözese, Rottenburg–Stuttgart 1969, s. 150-151, 153, 144-145.
6. Г.-А. Горбач, *Українські мотиви у творчості Йозефа Рота*, [w:] „Сучасність“, Нью-Йорк–Мюнхен 1965, № 3, s. 52.
7. Г. Петросяняк, *Образ Галичини у художній прозі Йозефа Рота*, [w:] „Вісник Прикарпатського університету. Філологія“. Вип. III, Івано-Франківськ 1999, s. 101-105.
8. Д. Затонський, *Гімн чи реквієм? (Про Йозефа Рота та його „Марш Радецького“)*, [w:] Й. Рот, *Марш Радецького*. Роман, Київ 2000, s. 5, 10.
9. І. Андрущенко, *Культура Австро-Угорщини кін. XIX – поч. XX ст. Духовий злет доби історичного занепаду*, Київ 1999, s. 45, 143, 483.
10. Й. Рот, *Левіатан*, [w:] Й. Рот, *Тріумф краси*. Новели, Львів 2006, s. 13, 15, 21-22, 30, 31, 114-115.
11. Й. Рот, *Марш Радецького*. Роман, Київ 2000, s. 138, 140, 145-148, 174, 278, 280-281, 319.
12. Й. Рот, *Погруддя цісаря*, [w:] Й. Рот, *Тріумф краси*. Новели, Львів 2006, s. 89-90, 92-95, 107-110.
13. Н. Павлова, *Природа реальности в австрийской литературе*, Москва 2005, s. 308.
14. О. Бугаєвський, *Третє «пришестя» Йозефа Рота*, [w:] „Література плюс“, 1999, № 7-8 (12-13), s. 3.
15. П. Рихло, *Йозеф Рот як „український автор“*, [w:] Т. Гаврилів (упор.): Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота, Львів 2007, s. 198, 205-206.